

պաշար լիցի՝ երկնածիկ ուսնի. ամէն»:

էլ - Պիրէնի հայկական եկեղեցին հոյակապ յիշատակարան մըն է քրիստոնէական ջերմեռանդն բարեպաշտութեան մեր պատուական նախնեաց՝ որ զիտցած են արժէքը երուսաղէմին և կարողացած են ըսել Ոսկերերանի հետ. «մտածենք մեր երուսաղէմ քաղաքին վրայ. մշտապէս յիշենք պայծառութիւնը անոր՝ որ յաւիտենական թագաւորին մայրաքաղաքն է» (Խէրդ Սաղմոսի մեկնութենէն):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՎԵՐՋԱԿԵՏԻՆ ՏԵՂԸ

Նախորդ յօդուածիս մէջ (էջ 144, տող 5) «1370 թուականին, Ժերդ դարուն», Պէտք է ըլլայ «1370 թուականին: Ժերդ Դարուն, վերջահէտին տեղը փոխելով:

Մ. Ե. Ա.

ԽՐԻՄԵԱՆԻ ՊԱՅԳԱՄԱՆԵՐԸ

ԵԿԵՆՅԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒՐՑ

ԵՒ ԻՌԻ ՀԱՅՅԱՔԱՆԵՐԸ

ՀԱՅԵԱՆԱՆ ԽՆԴՐՈՑ ՄԱՍԻՆ

Այս զեւածը ՊԵ. Հ. Երամեանի ԻճճԱԿԵՆԱՎԱՐՈՒՄԻՆԻ փրցած էջեր են: Երամեան կ'ընէ թէ «զխաւոր նկատուելի եղած է ծանօթացնել Վան-Վանապուրականը՝ իր նշանաւոր եւ մօտաւոր անցեալով եւ ապա ներկայացնել կեանքիս անպարզը, 1857էն 1923, զոր կ'ընէի անցայ 11 տարեկանէն լուսազուրկ վիճակի որ մէջ»: Երամեան իր գործը նշանաւորելու համար կը փափաքէ որ գրականութեան բարեկամներ օգնութեան ձեռք կարգաւ են խնդրէ: Երամեան թէ Վանեցի, իրենց մէջ իսկ ճողային այս գործին հպարտութեան ծախքը բաժանողագործութեամբ:

Մ. Խ.

Թաղապետը կուտակաւ շատանին յաջորդած էր 1885ի սկիզբները զաժանարարայն Համիտ փաշա, որուն առաջին գործը պիտի լինէր նախ փութութեամբ անան և ապա իրիմաներ հեռացնել Վանէն: Համիտ, կարծես Ապտիւլ Համիտի օժանդակով հարազատ, առաջին օրէն կ'սկսէր դուրս ժայթքել իր հայատեղութեան թունալից ծաւրը: Երբ առաջին առիթը կ'երակի որ մը շուկան պրտայտի կ'ըլլէ, գրեթէ ամբողջօրէն զոյց զանելով զայն, պատճառը կը հարցնէ իր հետեւորդներուն: Ի լուր անանց պատասխանին թէ այսօր Հայոց կ'երակի է, զայրապին կը զօշ. «Ուրեմն զուր ասուել և անհարակ թիւրքերը երկրին կեանքը կեանքաւորն ձեռք թողած էք»: Բարեբախտաբար նա շատ երկար պիտի չպաշտօնավարէր, այլ երկու տարիէն միւս աշխարհ պիտի չուէր. թող-

լով միայն յօռի եւ կարճատեւ վարչութեան մը անիծաբար յիշատակները:

Նոյն 1885 տարուայ Մայիսին կաթողիկոսական երկրորդ ընտրութիւն մը պիտի կատարուէր Էջմիածին, եւ շատեր, նոյնիման իրիման, կը կարծէին որ գոնէ այս անգամ իր ընտրութիւնը պիտի յաջողի, թէպէտ վարապայ Արմալը դեռ բաւական ուշ, 1895ի միայն պիտի կոչուէր լուսաւորչի զահաւուն:

Ես ալ, իբրեւ իր ընտրական յաջողութեան անեկրմիտ հաւատացողներէն մին, կ'ըսեմ որ մը իրեն. «Սրբազան Հայրիկ, անշուշտ ձեր առաջին գործը պիտի լինի ժամանակի ոգւոյն պահանջած զանազան բարեփոխութեանց ներմուծումը Հայ եկեղեցւոյ մէջ՝ հնարաւոր չափով»: «Ո՛ր, ապա», ընդհակառակն, զուր մը արդատաբար ձանջցած Հայրիկին կաթողիկոսական աթոռին վերայ թերեւս քան իւր նախորդներն աւելի պահանջական պիտի գտնէք»: Ապշահար կը մնամ, զի մեր գիշերային այցելութեանց միջոցին, վարագ կամ Այգեանաւոր իւր տունը, կրօնական, եկեղեցական և կրթական խնդիրներու շուրջ սակզ քաղաք արդատաբար և արդիական գաղափարներ լսած էի իր բերնէն: Նա անհրաժեշտ կը գտնէր զեղբը կամ բարեփոխումը այլ և այլ ձեւերու ու կաշկանդիլ կանոններու, ինչպէս իր պատրիարքական վարչութեան միջոցին Սահմանադրութեան շրջանակն ևս շատ նեղ կը գտնէր: Նա կը քննադատէր նաեւ զարդներու մէջ տիրող զանազան հնարեայ կարգերը, եւ մանկավարժական նորութիւններ կը թելադրէր զըզրոցական յայտագրերու համար:

Բաւական վարանելէ վերջ, ուր ուրեմն կը համարձակիմ հարցնել իր այս հակասական պատասխանին պատճառները: «Լսեցէ՛ք. տասներհինգ երկար դարերու ընթացքին տակաւ կաշկանկարաւորած եւ աշտարակայն զիմազիծն ստացած նուիրական հաստատութեան մը մէջ յանկարծական փոփոխութիւններ՝ օգուտէ աւելի քայքայում յառաջ պիտի բերեն: Ուստի ես հաւատարմութեամբ եւ անթերի պիտի պահպանեմ ինձի յանձնուելիք սրբազան աւանդը, մինչեւ որ ժամանակը մեծ հրամայականը մէջտեղ կ'ըլլէ: Ձե՛ որ ոչ միայն կ'ըրբը և Ժողովուրդը, այլ և նոյն իսկ մտաւորականները՝ զեւ անպարտաւոր են, որով եկեղեցական բարեկարգութեան սուէ հարց կրնայ իր զոյլի միտքերը: Այսուամենայնիւ ես պիտի փափաքեմ որ ուրիշներ, եկեղեցական թէ աշխարհական, իմաստուն և լուսամիտ ուղղութեամբ գետին պատրաստեն անհրաժեշտ բարեփոխութեանց համար: Հայաստանայց եկեղեցւոյ թարեկարգութիւնը կրնայ կատարուիլ միայն համազգային Ժողովով մը, քանի որ ազգը երեք տարբեր պետութեանց միջին՝ լուսամիտ լինելով՝ մեր եկեղեցին իսկ քաղաքական կաշկանդիլ պայմաններու ենթարկուած է: Թերեւս հետագային քաղաքական բարեղէպ հանդամանքներ ստեղծուին՝ զիրանցելու եկեղեցական և աշխարհական խառն համագործար մը: Այդ է որ միայն և յաջողապէս պիտի կրնայ լուսնի մեր

ազգին գոյութեան առանցքը կազմող Հայ եկեղեցւոյ սահմանադրական բարեկշիռն էր Կամ. վերաբնութեան խնդիրը:

Ինքն իրիմեան սոսկ Ռուսահայերէ բաղկացած տեսակ մը համադրմամբ պիտի հրաւիրէր 1906ին Ս. Էջմիածին, եւ սակայն ներկայացուցիչներէն ոմանց ծայրայեղ պահանջները եւ Ռուս կառավարութեան կողմանէ յարուցուած արգելքները խանձարուրի մէջ պիտի թաղէին այդ ձեռնարկը:

Մեր խօսակցութեանց նիւթ կը կազմէին մեծ մասամբ այս եւ այսպիսի հարցեր, որոս շատ ուշ յարուցուած պիտի տեսնէինք Գեորգ Ե. ի հրամանաւ: Գերագոյն Խորհուրդի արձակած հետեւեալ շրջաբերականին մէջ, 1925 փետր. 28, Ա.— Ժամադրուածութեան կրճատումն ու բարեփոխութիւնը. Բ.— Նիստարան. Մարտոքի կրճատումն ու բարեփոխութիւնը. Գ.— Հայոց եկեղեցւում նաեւ աշխարհաբարի գործածութեան խնդիրը (ընթերցումներու եւ աղօթքներու վերափոխմամբ). Դ.— Կուսարժեւորութեան խնդիրը. Ե.— Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բնդհանուր սահմանադրութեան հարցը. Զ.— Հոգեւորականաց նիւթականի ապահովութիւնը. Է.— Հոգեւորականաց սքեմի փոփոխութիւնը:

«Քաց ասորի, Հայրիկ կ'աւելցնէր, եթէ մենք եկեղեցւոյ արդի կազմին մէջ մտնուի չափ իսկ փոփոխութիւն մտցնելու կամ հանգոյցը քակելու փորձ մը ընենք, պաշտօնական կամ ուսուսկեղեցւոյ սխառն «Միութեան հարցը զարմեալ մէջանող պիտի զնէ, թերեւս այս անգամ աւելի յամառութեամբ քան Առաքակցեցիի օրերը»:

Պատգամի բնոյթն ունէին Հայ Ռեկրեքանի սոյն խօսքերը, որոց մէջ մտքի սքանչելի պայծառութիւն մը կը ցուանար: Իւր փառ հաւատքին եւ Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցւոյն հանդէպ արեւուցած իւր հոգեծոյլ սիրոյն անժխտելի ապացոյց չէն կազմեր արդէն իր անդին երկերն հոգեցունց: Մեծ էր իր սէրը ղէպի հայրենիք, մեծ էր նոյնպէս իւր գուռն ղէպի ժողովուրդն, որու հարազատ զաւակն էր: Իր նշանաբանն էր «Ամէն բան ժողովրդի համար, ամէն բան ժողովրդի մէջ եւ ամէն բան ժողովրդով»: Նա անվերհեր կեցւած քով մը կ'արհամարհէր հոգրները, կը հեղնէր անախառնութիւնները եւ աշխարհի իրաց խոր բմբուռումով կը գերէր իր ունկնդիրները, այնպէս որ իր հակառակորդներն անգամ կը զինաթափուէին ու կը խոնարհէին իր առջեւ:

Իրիմեան երբեմն ի Պոլիս ճանչցուած էր նաեւ հեռատես քաղաքագէտ, ըստ քանի մը չափազանցողներու՝ նոյնիսկ հայ Պրամարք, եւ այդ պարագան էր առաւելագէտ որ մղած էր ծանօթ զիւանադէտ Գրիգոր Սահեանը՝ զայն առաջարկելու գլուխ Պերլինեան պատուիրակութեան: Հայրենէ միայն գիտէր իրիմեան. բայց նա հանձնար ձեռն էր նոյն իսկ իր զարք, կայնթած էր: Արդեօք եւրոպական կրթութիւնը կամ տարբեր պայմաններ ինչ կնիք պիտի տային այս մեծ հայուն մտքին ու հոգւոյն:

Տառապանքի լիզուն միայն քաջ գիտէր իր-

իմեան, եւ սակայն ո՛չ ինքն այդ լիզուով եւ ո՛չ ալ պաշտօնակիցն Խորէն Նարպէյ իր բազմալիզուն հմտութեամբ պիտի չկրնային որոգել ո՛չ Պրամարքն, որ վեհաժողովի դրան ճակատը գրել տուած էր. «Երաւունքը սուրին ծայրն է», եւ ո՛չ ալ սառնասիրտ զիւանադէտութիւնը, որով միայն կ'առաջնորդուէին պիտուութիւնները՝ յանուն արեւելեան քրիստոնէից ազատութեան պատերազմող յաղթական Ռուսիոյ արիւնով շահուած յաղթանակի աւարը կամ պտուղները բաշխելու: Գործին մէջ: Թիւրքիայի յաղթող հզօր արմէն անգամ զիւանադէտական հոգի վրայ պիտի պարտուէր եւ իր մազիկներն անզօր դարձած՝ պիտի կծկէին Ռիտանական առիւծի ամէնազօր ճանկերուն առջեւ:

Իրիմեան սոյն իրողութիւնները նախատեսելով էր անշուշտ որ զեռ վեհաժողովը չլիքնացած՝ կը թելադրէր փարիզէն Պերլին հրաւիրել նուպար փաշան, որպէսզի նա ինքն պաշտօնաւէ Հայկական հարցն իր պատրաստած խիստ չափաւոր եւ պարզ վարչական բարենորոգմանց ծրարագրի հիման վրայ, քանի որ ինքնափառութիւն պահանջող յիշատակագրին հանդէպ բացորոշ ընդդիմութիւններ կը տեսնուէին արդէն: Եւ սակայն մեր Պոլսոյ վարիչները չհամաձայնեցան պայծառատես իրիմեանի տուած այս խորհուրդին, թէպէտ պատուիրակութեան յիշատակագիրը մերժուել էր վեհաժողովը ցրուելէ յետոյ՝ Պրեսնֆիլդեան նախարարութիւնը պիտի մերժէր ի շնորհակա Բ. Դրան՝ նաեւ Նուպարեան ծրարգիրը, այդ ինքն Նուպար ինքնաբերաբար պիտի ներկայացնէր՝ Նիպրոսի պայմանագրով Հայաստանի բարենորոգումներն երաշխաւորող Անգլիային:

Իրիմեան իր պարզ հայրենագիտութեամբ՝ զիւանադէտական կամ մաքրափելական լիզուի նկատմամբ բնականապէս շատ սահմանափակ ծանօթութիւն ունենալով հանդերձ՝ այսքան խոր կը թափանցէր նաեւ քաղաքական առեղծուածներու. իսկ եթէ լիզուներու ծանօթութեամբ՝ միանգամայն եւրոպական միտք մը զարմած լինէր, արդեօք պիտի կրնար անոր հարազատ կնիքը աւելցնել իր խեղատիպ գրականութեան վրայ:

Այո՛, Իրիմեան իր զարք կանխող մեծ ղէմբերէն էր, եւ իրրեւ եկեղեցական՝ հոգեւոր կեանքի կենդանի օրինակ:

Պանիրէ

Հ. ԵՐԱՍԵԱՆ

— « 21-ի բնութեամբ ծառայութիւն, այլ յիշատակներէն եւ ի բնութեան »:

ՈՍԿԵՐԵԱՆ